

DRAGUTIN FRANKOVIĆ

ETIKA PARTIZANSKOG UČITELJA

Partizanske škole nisu bile samo zgrade. Njih često nije ni bilo. Niti su bili udžbenici, njih je bilo još manje. Partizanske škole su bile učitelji, učenici, meštani i borci. Pošteni ljudi.

Dragan Pavlović

Rad škola i kulturno-prosvjetni rad kakav je bio u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji u uvjetima rata rijetka je pojava u takvim izuzetnim i teškim situacijama. Ta pojava je bila omogućena specifičnim karakterom naše borbe i narodne revolucije, uviđanjem Komunističke partije Jugoslavije da su kultura i prosvjeta neophodno oružje u borbi, uvjet razvoja narodne vlasti i priprema za nov život. Bila je, zatim, uvjetovana potrebama djece, omladine i odraslih za obrazovanjem i, svakako, omogućena zalaganjem učiteljica i učitelja koji su izvodili nastavu i rukovodili prosvjetno-kulturnim aktivnostima.

Namjera nam je da pišemo o tom posljednjem ali ne i manje važnom uvjetu velikih uspjeha koje smo postigli u narodnoj revoluciji — o partizanskim učiteljima.

O njima je pisano u svakom prikazu školstva i prosvjete za vrijeme narodnooslobodilačkog rata. Opisani su teški uvjeti njihovog rada, sam rad, njihovo držanje pred neprijateljem i veoma velike žrtve koje su dali. O tome ima i posebnih edicija (na primjer: 6, 12, 14, 20, 22)*. Neki autori posvetili su učiteljima posebna poglavlja u svojim radovima: na primjer Radoslav Čurić (4;86), Živko Pucarević (8;69, 18;197), Mihajlo Ogrizović (10;218), Mate Zaminović (21;180) i Milan Lipovac (7;150). Svi su se doticali i etičke strane ličnosti prosvjetnog radnika, ali nisu posebno pisali o etici partizanskog učitelja kao što namjera-

* Izvore ćemo označavati rednim brojem izvora u popisu upotrijebljene literature na kraju ovoga rada. Kad bude potrebno, dodat ćemo i broj stranice (npr. 8;01).

vamo mi učiniti ovom prilikom. Mislimo da je to nužno iz više razloga, od kojih spominjemo samo jedan: sadašnjim i novim generacijama učitelja treba omogućiti jasan uvid u bitnu komponentu njihovog poziva, koja je u teškim prilikama narodnooslobodilačkog rata imala izuzetan intenzitet, ali koja je za učitelje i za društvo od trajnog značenja i vrijednosti.

Naše razmatranje imat će karakter historijsko-pedagoške analize jer se tiče prošlosti, ali ima i stanovite teorijske pretenzije da bude makar i malen prilog jednoj grani etike koja se naziva deontologijom, u ovom slučaju prilog deontologiji nastavničkog poziva. O njoj se rijetko piše, ne samo kod nas. Od stranih pisaca možemo navesti Roberta Dottrensa (Rober Dotran), André Ferrea (Fer), Renéa Huberta (Iber), a od naših je o tome pisao Trilo Spariosu, profesor Pedagoške akademije u Vršcu, koji je o toj grani etike imao referat na simpozijumu u Somboru prilikom proslave 200-godišnjice učiteljskog obrazovanja u tom gradu (18;363). Kod nas je jedno vrijeme trajala polemika o »kodeksu nastavnika«. UNESCO je 1966. godine prihvatio Preporuku o položaju nastavnika, a neke međunarodne organizacije učitelja i profesora donosile su povremeno preporuke o tom pitanju (18;367).

Izvori gradiva za ovo naše razmatranje navedeni su na kraju ovog rada. Od njih su nam najviše poslužili oni u kojima nalazimo biografije preživjelih i poginulih partizanskih učitelja, kao što su radovi Joce Mihajlovića (6), Dane Pavlice (14, 15) i zbornici *Za slobodu* (22), *Učesnici i svjedoci* (21) i *Otrgnuti od zaborava* (12).

2.

Prije nego počnemo analizu etike partizanskog učitelja trebalo bi definirati pojam *partizanski učitelj*. Znamo da je u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji učestvovalo mnogo učitelja, ali nisu svi bili partizanski učitelji, već *učitelji partizani*. To je bio svaki učitelj koji je na bilo koji način kao partizan s oružjem davao svoj prilog narodnooslobodilačkoj borbi: kao borac ili rukovodilac u partizanskim jedinicama, zatim u narodnoj vlasti, u drugim »pozadinskim« službama, u štampi i dr. I svaki partizanski učitelj bio je učitelj partizan, ali narod je partizanskim učiteljem nazivao samo one učitelje koji su radili u školi i u prosvjetno-kulturnoj djelatnosti. Bilo je i učitelja partizana koji su jedno vrijeme bili u jedinici, zatim u narodnoj vlasti, poslije toga u školi i opet u jedinici, već kako je bilo potrebno. Oni su samo jedno vrijeme bili partizanski učitelji. (Jedan primjer takvog učitelja bio je Sretenije Zorkić »Ding« u Sremu: partijski radnik, komesar čete, učitelj i diverzant. 6;174).

Naravno, mi ćemo pod terminom partizanski učitelj razumijevati i učitelje i učiteljice, i mlađe i starije, i stručne i pomoćne — sve one koji su radili u osnovnoj školi i sa odraslima na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju držeći se idejnih smjernica narodnooslobodilačke borbe.

3.

Etika partizanskog učitelja poseban je slučaj partizanske etike koja se stvarala u praksi narodnooslobodilačke borbe i rata pod idejnim utjecajem Komunističke partije Jugoslavije, SKOJ-a i drugih antifašističkih organizacija, s jedne strane, i iz borbenih iskustava narodnih masa u tim uvjetima borbe, s druge strane. Kao dio svoga naroda, zahvaćenog etikom narodnog ustanka, bio je i učitelj ispunjen tom istom etikom. Živeći i boreći se u istim teškim prilikama stjecao je ista iskustva, a kao više ili manje školovan čovjek mogao je sebi i drugima objasniti postanak i funkciju etičkih pogleda kojima se u praksi rukovodio. Rad sa djecom i odraslima stavljao ga je u situaciju da predaje i živi tu etiku i bude njezin tumač i primjer. U svakodnevnom kontaktu s djecom i narodom, oči u oči i u najtežim situacijama, morao je biti svjestan svoje uloge i držati se normi koje je objašnjavao. Visoki, humani ciljevi narodnooslobodilačke borbe i nepojmljivi zločini okupatora i njegovih slugu zahtijevali su gotovo svakog trenutka etički sud i moralnu odluku i u najobičnijim stvarima. Zato je partizanski učitelj, dijeleći dobro i zlo s narodom, stalno izoštravao svoj moralni profil, učio od naroda i tu opću partizansku etiku naše borbe prenosio na svoje učenike. Oni su se brzo identificirali s tom etikom jer im nije bila tuđa ni nametnuta, a odgovarala je uvjetima života koje su dobro poznavali.

»Jedinstvenost naroda, njegova visoka moralno-politička svest odražavala se i na deci. Bilo je dovoljno da škola ide ukorak s opštom političkom svesti naroda. Ona je bila samo jedno mesto više gde se kod dece podržavao borbeni duh i ljubav prema narodnooslobodilačkoj borbi«, pisala je Živka Pavlekić (6;36).

U općem sklopu i sadržaju partizanske etike postojala je u ličnosti partizanskog učitelja i jedna specifična komponenta. Ona je bila izraz njegove funkcije u narodnom životu i oslobodilačkoj borbi — pedagoške funkcije. On se borio za slobodu i čovječan život kao učitelj, pedagog, kulturni radnik te je iz ove njegove funkcije proizišao skup specifičnih etičkih stavova i obaveza. On je odgovarao za djecu i njihovu sigurnost u školi, bio je dužan da ih nauči ono što je bilo određeno nastavnim programom, da ih odgaja u duhu NOB-e, da izgradi nove odnose između sebe i djece i između njih samih, nove odnose između škole i naroda. Zadatak mu je bio da učenike razvije i idejno usmjeri prema budućnosti koja će biti humanija, socijalistička, a time i zahtjevnija prema svakome. To su bili — radno i etički — visoki zadaci, a trebalo ih je ostvarivati u neobično teškim, nesigurnim i oskudnim prilikama. Otvarala se veoma uzbudljiva i zaoštrena etička problematika, koju je imao da rješava samo partizanski učitelj. Svakako uz pomoć društva, ali na svoju odgovornost.

Ako se ovome doda da svaki partizanski učitelj nije bio stručno, a neki ni politički potpuno osposobljen za sve ove uloge, onda nam postaje jasnije u kakvim je moralnim dilemama bio i

kolike je napore morao uložiti da ih riješi. I izvan škole imao je partizanski učitelj mnogo zadataka u obrazovanju odraslih, prosvjetno-kulturnom radu, političkim akcijama i u pomaganju organima narodne vlasti i vojnim jedinicama kad bi naišle u selo. Time se polje njegove političke i etičke odgovornosti širilo ili sužavalo u zavisnosti od prilika i potreba.

Obaveze partizanskog učitelja su se »znale«. Rijetko gdje možemo naći tekst u kojemu su te dužnosti nabrojene i definirane. Navodimo dva takva teksta (u izvodima) da se vidi šta je pokret očekivao od partizanskog učitelja. Jedan jesu Uputstva nastavniciima za rad u osnovnim narodnim školama Prosvjetnog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a, izrađena krajem 1942. godine. U njima piše i ovo:

»Smjer škole je oslobodilački-antifašistički. Vaspitanje u njoj ima za načelo: prosvetom slobodi«... »istorijsko gradivo mora se izučavati na podlozi stroge nacionalne ravnopravnosti, slobode i bratstva svih naroda Jugoslavije, tako da ono obuhvati ukratko sadašnjost i prošlost svih naroda«... »razvijati svest o zadacima i ciljevima današnje narodnooslobodilačke borbe, da naši narodi idu u borbi napred, da nema povratka na staro«... »vaspitanje (tiče se vjeronauka) ne sme dovesti dotle da vaspitanici precenjuju svoju, a potcenjuju druge vere, jer vera ne sme da deli čoveka od čoveka« (11;25).

Drugi takav dokument jesu Upute inicijativnog odbora ZAVNOH-a o organizaciji kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom teritoriju Hrvatske, izrađene krajem maja 1943. godine:

»Mi moramo našu djecu pripravljeti za život i borbu, izgraditi u prvom redu pismenu, zatim svjesnu i kulturnu omladinu jer to zahtijeva i sama naša borba... s osobitim naglašavanjem bratskih odnosa među bratskim narodima Hrvata i Srbima u našoj domovini, zatim prema svim našim narodima«... »Kulturno-prosvjetni rad je od neobične političke važnosti jer će svijesna i prosvijećena pozadina biti dvostruko izdržljivija i otpornija od neprosvijećene i zato se na taj rad moramo dati svim našim snagama« (11;80).

Vjerojatno je da ima više takvih dokumenata, ali se ipak može reći da se u njima više govori šta učitelj treba da radi nego li o etičkoj strani njegove ličnosti kao uvjetu takvog rada. Ona se podrazumijevala. Bilo je o tome više riječi u partizanskoj štampi i u govorima (na primjer 3;70—71). Izrazitiji je u tome smislu jedan dopis partizanskog učitelja (potpis »D.«) pod naslovom »Dužnosti učitelja« u sremskom listu *Istina* br. 101 od 25. juna 1944. On piše:

»Prva i sveta dužnost istinskog narodnog učitelja jeste: da stavi sve svoje sposobnosti u službu naroda, da dâ sve od sebe za narodnooslobodilačku borbu«... »Naš rad u školi i izvan škole, a tako isto i lični život mora biti onakav kakav priliči istinskom narodnom učitelju. Ne smemo dozvoliti da između nas i dece i između nas i seljaka postoji jaz. Da dete

strepri da upita nešto učitelja ili kad ga vidi gleda da se ne sretne s njim« ... »Tako isto učitelj mora da je pristupačan seljacima, da sa njima živi i saoseća dobro i zlo, da zna potrebe i nedostatke sela, da izlazi u susret svakom i na svakom koraku da poboljša stanje sela« ... »Dužnost je nas učitelja da se stručno uzdižemo da bi mogli više koristiti u školi i izvan škole« (6;17).

Zanimljivo je i donekle psihološki razumljivo što je bilo učitelja i učiteljica koji su više cjenili oružanu borbu od rada u partizanskim školama. Neki su napustili školu i otišli u jedinicu, pa i poginuli (primjeri u 6;13, 13;164, 15;90). Bilo je i obratnih primjera gdje je u toj dilemi prevagnula etika partizanskog učitelja tj. svijest da je rad u školi veoma vrijedan za našu borbu. Navodimo jedan primjer:

»Učiteljica Vukosava (Petrović, muža su joj ubili fašisti) ... ostala je u Kupinovu ... Član Mesnog NO odbora Pera Radosavljević joj je rekao da bira: partizane ili rad sa decom školskog uzrasta. Jedan borac znači mnogo, ali jedan jedini učitelj znači još više — zaključila je Vukica. I na polju prosvete trebalo je boraca. Znala je da će pored učiteljskih morati nekad da se bavi i čisto boračkim i političkim poslovima. Tako je i bilo.« (6;246)

4.

Koliko god je bila specifična pojava u sastavu etike narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, etika partizanskog učitelja je proizišla jednim svojim djelom iz napredne etike odgajateljskog i političkog rada učitelja u predratnom periodu, stvarane uz idejno-politički utjecaj Komunističke partije i SKOJ-a na učitelje i učiteljice u svim krajevima Jugoslavije. Osnovni postulati te etike »Biti uz svoj narod i dijeliti sudbinu s njim« i »Boriti se« živeli su u redovima naprednih učitelja i učiteljica još ranije, ali su najjače došli do izražaja tridesetih godina u uvjetima antifašističke borbe, kad su mladi učitelji i učiteljice komunisti stajali na čelu demokratskog učiteljskog pokreta i borili se protiv fašizacije zemlje.

Zakonita je pojava to što su se u prvim redovima boraca za slobodu u partizanskim jedinicama i među prvim partizanskim učiteljima nalazili takvi učitelji. Oni su imali svjetle primjere u učiteljima borbenim demokratima, socijalistima i komunistima s kraja 19. i početka 20. stoljeća i borcima protiv protunarodnih režima u staroj Jugoslaviji do kraja 30-tih godina. Idejno vodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo je odlučujuće za njihovu idejno-političku orijentaciju i aktivnost. Poznavanje narodnog života i odgajateljska etika davali su im dodatnu motivaciju u toj borbi.

Najsvesniji i stručno osposobljeniji dio armije partizanskih učitelja već je ranije bio upoznat s naprednim tradicijama učiteljskih pokreta u svim krajevima naše zemlje i prihvatio ih je jer se odgajao na njima u učiteljskim školama stare Jugoslavije

— naravno tajno, pod utjecajem naprednih profesora pedagogije. Neki su od njih bili članovi KPJ ili SKOJ-a (20). Komunistička partija je uspješno povezivala političku borbu masa i napredne tekovine svih naših naroda, pa i napredne tradicije učiteljskih pokreta i borbi. Zajedno s revolucionarnim političkim idejama, zasnovanim na marksizmu, učitelji su prihvaćali i etiku borbenog dijela učiteljstva organiziranog u učiteljskim kulturnim zadrugama »Ivan Filipović«, »Vuk Karadžić«, »Petar Kočić« i slovenskog »Učiteljskog pokreta« (20, 23).

To su većim dijelom bili mlađi učitelji i učiteljice koji su u učiteljskim školama postali članovi SKOJ-a, a neki i KPJ. Učiteljska mjesta su dobili u najzaostalijim sredinama. Mnogi su već bili policijski kažnjeni i pod nadzorom. Živjeli su siromašno jer su bili slabo plaćeni i zbog čestih premještaja po tobožnjoj »potrebi službe«, a zapravo ih je vlast na taj način htjela onemogućiti u njihovoj političkoj aktivnosti. Partija ih je povezivala ilegalnim, a oni su se među sobom povezivali u različitim legalnim formama, kao što su bile spomenute učiteljske zadruge, zatim sreske i »banovinske« učiteljske skupštine, različiti tečajevi i pedagoške nedjelje. Posebno su bile značajne glavne skupštine Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, kao što su zagrebačka 1938. i banjalučka 1939. godine. Najrevolucionarniji dio tog naprednog učiteljskog pokreta Jugoslavije nastupio je na banjalučkoj skupštini otvoreno kao »Treća grupa« i izložio se poslije toga žestokim progonima (20, 23).

Karakteristično je bilo za tu generaciju da je bila prožeta visokim etičkim idealima revolucionarne borbe koju je povela Komunistička partija Jugoslavije, osobito poslije 1937. godine (5;83—97), da je nesebično ulagala sve svoje snage u rad u školi i u pomaganje narodu u njegovoj ekonomskoj i političkoj borbi za golli život. Pokazala je visoku etičku svijest i solidarnost u otporu masa fašizaciji zemlje koju je sprovođila buržoazija. Otpuštenim i premještenim, a i zatvorenim učiteljima pomagala je učiteljska »crvena pomoć«; rad u učiteljskim zadrugama bio je dobrovoljan i besplatan; na sastanke su putovali o vlastitom trošku; listovi i knjige izdavani su vlastitim teško stečenim novcem.

Može se sa sigurnošću reći da je većina tih učitelja, koji su bili prvoborci i partizanski učitelji kad je započeo općenarodni ustanak, već za stare Jugoslavije živjela u uvjetima koji su u mnogočemu bili slični onima u NOB: radili su u siromašnim selima, u trošnim školskim zgradama, s oskudnim nastavnim sredstvima (o čemu i danas svjedoče rezultati anketiranja, koji su objavljeni u *Napretku* br. 6/1940. i drugdje); bili su u stalnoj opasnosti od žandara koji su često navraćali i držali ih na oku; krili su pred vlastima u dogovoru s narodom i školskom djecom svoju revolucionarnu aktivnost; u školi su uspostavljali nove odnose i primjenjivali suvremene nastavne i odgojne metode, pa i samoupravu; bavili se opismenjavanjem odraslih; izrađivali zidne i davali usmene novine; uvijek bavili s djecom i odraslima i davali dramске i druge priredbe itd. (20, 23).

Mnoge oblike toga rada prenijeli su u uvjete narodnooslobodilačkog rata i među prvima su se izložili opasnostima oružane revolucionarne borbe. Od njih su učili drugi partizani i partizanski učitelji. Među imenima organizatora učiteljskih kurseva naći ćemo najčešće njihova imena. Nisu to činili samo oni, ni svi, nego i drugi napredni i patriotski učitelji, ali su oni svakako prednjačili u svojim sredinama i prenosili svoja iskustva na nove učitelje. O tome svjedoči i činjenica da je skoro svaki drugi član »Treće grupe« pao kao borac ili žrtva fašističkog terora i da se na listi palih nalazi 13 narodnih heroja (23;113). Da spomenemo samo da je član učiteljske zadruge »Vuk Karadžić« i »Treće grupe« učitelj Dušan Jerković, narodni heroj, poginuo kao komandant Radničkog bataljona na Kadinjači, da je Dragiša Mihailović bio streljan kao talac 21. oktobra 1941. u Kragujevcu i da je Žarko Zrenjanin Uča bio jedan od tih naprednih predratnih učitelja. Njihove biografije i opise djela može današnji i budući čitalac naći u zbornicima bez kojih ne bi smjela biti nijedna škola, a to su: *Učesnici i svjedoci* (20), *Za slobodu* (22) i *Otrgnuti od zaborava* (12) i u mnogim drugim monografijama i člancima o učiteljima u narodnooslobodilačkom ratu. Iz tih zbornika se vidi da je broj poginulih učitelja i prosvjetnih radnika (oko 1500) i narodnih heroja učitelja u svim krajevima naše zemlje bio proporcionalno vrlo velik, što uvjerljivo svjedoči o patriotizmu i progresivnoj političkoj i etičkoj orijentaciji tog istaknutog dijela naše inteligencije i prije početka rata i općenarodnog ustanka.

Simbol te etike odgajatelja, patriote i borca za novo je lik narodnog heroja Miloja Pavlovića, direktora srednje škole u Kragujevcu, koji nije prihvatio ponudu neprijatelja da bude izuzet od strijeljanja, već je zajedno s učenicima otišao u smrt (»Pucajte, ja držim čas!«).

5.

Ova »prenijeta« i ličnim primjerom i zalaganjem širena etika borbenog narodnog učitelja dobila je u uvjetima narodnooslobodilačke borbe nov sadržaj i oblikovala se u novim situacijama i odnosima partizanskog učitelja i njegove uže i šire okoline, kao i utjecajem cjelokupnog pokreta koji je usmjeravala Komunistička partija Jugoslavije.

Najviša vrijednost te etike bio je *čovjek*: njegov život, sigurnost, rad u miru, slobodan razvoj ličnosti, sretnija budućnost pojedinca i naroda. Zatim *sloboda*: od fašizma, od nacionalnog ugnjetavanja, od ekonomske eksploatacije, sloboda nesmetanog ličnog razvoja, sloboda kretanja. Visoko mjesto u tom etičkom sistemu imala je *pravda*: kažnjavanje fašističkih zločinaca, osveta nevinih žrtava, osuda i kažnjavanje izdajice, ekonomska i socijalna pravda. U vezi s time je ideja *oružane borbe* kojom se brani egzistencija pojedinca i naroda, istjeruju i kažnjavaju neprijatelji i okupatorove slugu i izdajice, borba uopće kao potvrda čovjekove prave suštine i kao faktor razvoja pojedinca i društva. U uvjetima

te borbe visoko mjesto je imala ideja *bratstva i jedinstva* kao garanta pobjede i složnog života u miru; ona je u sebi sadržavala nacionalnu ravnopravnost, socijalnu jednakost, smisao za kolektivni rad i život, značaj organizacije i organiziranosti, drugarstva i solidarnosti. Konačno, posebnu i sve veću vrijednost dobivala je *ideja novoga*: novog života, novog društvenog poretka, ideja bolje budućnosti; u suštini, to je bila ideja revolucije kao puta i socijalizma kao perspektive u miru.

Na osnovu tog sistema vrijednosti su se cijenile na nov način i u većem intenzitetu nego ranije lične moralne osobine, kao što su: čovječnost, slobodoljubivost, pravičnost, požrtvovanost i hrabrost, svjesna disciplinovanost, borbenost i upornost u akcijama i radu, odgovornost i pouzdanost, odanost i vjernost idealima narodnooslobodilačke borbe, Partiji, narodnoj vojsci i Titu, mržnja prema neprijatelju, vjera u pobjedu, aktivizam u svemu, skromnost i lično poštenje. Vjerojatno bi se moglo navesti i više takvih pozitivnih osobina ličnosti. Njihova zajednička karakteristika bila bi da su sve dobivale svoju vrijednost u odnosu prema borbi i pobjedi. Sve te etičke vrijednosti i lične moralne osobine stapale su se u ideji i praksi borbenog patriotizma, internacionalizma i humanizma u različitim oblicima.

Posebne odgajateljske etičke vrijednosti u cijelom sklopu opće partizanske etike bile su: ljubav prema djeci, briga i odgovornost za njihovu sigurnost u školi, odgovornost za njihov napredak i razvoj, učešće u odgovornosti za njihovu budućnost koja će zavisi i od njihovog obrazovanja i odgoja, odanost narodu i obaveza da s njime podijeli i dobro i zlo, obaveza učestvovanja u narodnom prosvjeđivanju i kulturnom životu. Na kraju — i obaveza prema svom stalnom stručnom i političkom usavršavanju.

Ovaj apstraktno izloženi sistem etičkih vrijednosti i pozitivnih ličnih osobina postojao je i djelovao u praksi borbe i rada svih partizanskih učitelja. Pokušat ćemo to ilustrirati primjerima iz prakse partizanskih učitelja i učiteljica u kojoj su oni ostvarivali te vrijednosti i ispoljavali lične osobine u većoj ili manjoj mjeri. Važno je istaknuti da je to umnogome bio novi moral koji nije bio samo postuliran i propagiran nego ga je nametala neprekidna i nesmiljena borba za slobodu i druge vrijednosti. To njegovo realno ishodište bilo je i neprekidno prisutno poprište, a čovjek je imao da bira, da se odlučuje i da djeluje.

6.

Prije no što prijedemo na analizu prakse, moramo ukazati na složenost fenomena partizanskog učitelja i prema tome na nužnost diferenciranog pristupa u ovom razmatranju. Složenost se sastojala u tome što je bilo više kategorija partizanskih učitelja s obzirom na stručnost, dob, životno i borbeno iskustvo i izgrađenost. Razumljivo je da je to utjecalo na njihov opći i etički razvoj i da se odražavalo u njihovoj praksi.

S obzirom na stručnost, bilo je partizanskih učitelja i učiteljica koji su imali potpunu predratnu učiteljsku kvalifikaciju i kraću ili dužu praksu. Jedni su među njima otišli u borbu politički izgrađeni i spremni na sve teškoće partizanskog života. Drugi su poslije izvjesnog vremena provedenog pod okupacijom i na radu u školama postali partizanski učitelji kad je to mjesto bilo oslobođeno i s voljom su radili u partizanskim školama. Treći su se u takvom slučaju osjećali »mobilizirani« i nisu baš s voljom radili u tim školama, to više što je taj rad bio težak i pun opasnosti. Jasno je da je politički i etički nivo svake od ovih grupa stručnih učitelja bio različit, uz neizbježne individualne razlike. Zato su narodne vlasti organizirale različite oblike njihovog političkog (manje i stručnog) usavršavanja nastojeći da im pristupe diferencirano koliko god je to bilo moguće.

Kako takvih stručnih učitelja nije bilo dovoljno jer se pokret razvijao i širio usprkos ofenzivama neprijatelja, pozvani su iz vojnih jedinica stručni učitelji da dođu i rade u školama. Oni su svakako bili politički izgrađeniji i imali su borbenu iskustvo u kojemu je etički sadržaj bio izrazit. Međutim, dosta često je među njima bilo lakših ranjenika i rekonvalescenata, pa i demobiliziranih boraca, koji nisu mogli raditi punom snagom.

Veliku grupu partizanskih učitelja činili su nestručni ili pomoćni i privremeni učitelji, a tih je također bilo različitih. Jedni su imali nekoliko razreda srednje škole, a nekad i manje (6;29, 10;95), ili su imali punu srednju školu, a neki su bili još studenti. Uzimali su ih iz jedinica i pozadine kad nije bilo dovoljno stručnih učitelja. Njima je bila potrebna stručna pomoć i veće ili manje političko obrazovanje. Za njih su organizirani kraći i duži kursevi i onda su se dalje usavršavali zajedno sa stručnima.

Jedna dosta velika grupa među nestručnim učiteljima bili su omladinci i omladinke, članovi USAOJ-a, AFŽ ili (manje) SKOJ-a koji su prije toga bili borci u jedinicama ili su radili u »pozadini« s omladinom i pionirima. Što se tiče stručnog obrazovanja, morali su se kao i ostali pomoćni učitelji osposobiti na učiteljskim kursovima kojih je bilo u svim krajevima. U etičkom pogledu bili su najčešće veoma pozitivni, politički iskusni, pa su unosili polet i optimizam u škole i dosta često postizavali lijepe rezultate u radu. Njima su narodne vlasti posvećivale sve više pažnje i od njih je stvoren mnogobrojan kadar koji je u prvim godinama poslije oslobođenja omogućio da škole rade u gotovo svakom selu. Vrijedi citirati jednu ocjenu njihovoga rada, koju nalazimo u izvještaju Okružnog NO odbora za Gorski kotar od 29. februara 1944. godine:

»Mi smo s omladincima pomoćnim učiteljima unijeli u naše škole onaj duh koji nam leži na srcu, pa iako se nedostatkom njihove stručne sprema gubi za sada na drugoj strani — stojimo na stanovištu da je daleko svrsishodnije da škole naše... budu popunjene ovim kadrom koji nam je svojoj odanošću NOB-i i ljubavi k radu najjača garancija da će se školski život odvijati u duhu naših težnji.« (10;221)

Premda je, kako znamo, među partizanskim učiteljima bilo i grupnih i individualnih razlika, ipak se može govoriti o partizanskom učitelju i liku partizanskog učitelja. Bitne crte toga lika formirala je borba, formirali su i razvijali uvjeti borbe i rada u školi i narodu. U realnim društvenim odnosima i situacijama očitovala su se zajedničke crte toga lika po kojima je narod prosuđivao tko jest a tko još nije dostojan toga naziva.

Novi odnos između učitelja i naroda izražavao se prije svega u tome što učitelj nije bio činovnik ni predstavnik države, vlast, »gospodin« kao u staroj Jugoslaviji, osim onih naprednih učitelja u ono vrijeme koji su već izgrađivali novi odnos između učitelja i naroda. Nije primao plaću, hranio se i spavao redom po kućama ili u stalnoj »bazi«, odjeću i neke druge potrebe dobivao je od narodne vlasti prema tome da li je i ona to imala, živio je kao i ostali ljudi i nije se mnogo razlikovao od njih. Dijelio je dobro i zlo s narodom i vojskom, osobito u vrijeme velikih ofenziva i u zbjegovima. Nije imao privilegija osim što nije morao ići na stražu i u oružane akcije, ali je bilo i toga. Narod je cijenio učitelja i štutio ga, obavješćivao o opasnosti i skrivao u svojim podzemnim »bazama«. Takav način života i takvi odnosi snažno su djelovali na formiranje i razvijanje nove učiteljeve »slike o sebi«, nove političke i etičke svijesti.

Odnosi prema neprijatelju samo su dopunjavali i pojačavali novi odnos partizanskog učitelja prema narodu. Neprijatelj je bio zajednički, opasnost ista, potreba borbe oružjem evidentna i nužna, pa je iz toga rezultirala mržnja prema neprijatelju i snaga kojom je učitelj učestvovao u borbi i davao sve od sebe u radu. Neprijatelji svih boja posebno su mrzili partizansku školu i učitelja i tražili ga čim bi upali u selo. Često su školu mitraljirali iz aviona ili gađali topovima. Školu bi opljačkali i onesposobili za rad. Poznati su primjeri zlostavljanja, mučenja i ubijanja učitelja i učiteljica pred djecom i drugdje. U takvim situacijama partizanski učitelj se moralno čeličio i davao pozitivan primjer djeci. Broj poginulih i ubijenih partizanskih učiteljica i učitelja najuvjerljivije govori o tome.

Iz odnosa prema narodu i mržnje prema neprijatelju izrastao je i pozitivan odnos učitelja prema oružanoj borbi, Partiji, antifašističkim organizacijama, narodnoj vojsci i narodnoj vlasti jer je učitelj u njima vidio, kao i narod, borce, osvetnike, garanciju pobjede nad fašizmom. Zato je u nastavi mnogo govorio o tim faktorima slobode koja dolazi.

Posebno su s etičkog gledišta bili značajni odnosi partizanskog učitelja prema djeci i učenicima i učenika prema njemu. U tom bitnom, pedagoškom odnosu dogodile su se u NOB-i mnoge i krupne promjene. Slijedeći demokratske principe narodnooslobodilačkog pokreta i napredne pedagogije, partizanski učitelj je izgrađivao te odnose kao odnose suradnje, u kojima stariji i iskusniji pomaže mlađemu da uči i da se razvija. U već spomenutom dopisu

učitelja D. u sremskom listu *Istina* od 25. juna 1944. godine »Duznosti učitelja« rečeno je to na jasan način:

»... Učitelj mora biti deci u školi i izvan škole samo stariji drug koji je spreman uvek da svakom detetu pomogne u njegovom osposobljavanju za budući život...« (6;17)

Takvi odnosi su se postepeno stvarali. Prvo, u partizanskim školama nije bila dopuštena tjelesna kazna ni ponižavanje učenikove ličnosti. Bilo je učenika i roditelja koji su ukidanje tjelesne kazne primili s čuđenjem i nevjericom, ali su ubrzo uvidjeli da je to u skladu s načelima naše borbe: fašisti su ljude tukli, ponižavali, gazili njihovo ljudsko dostojanstvo, a opći humani duh naše borbe bio je protivan tome. Strah od kazne zamijenjen je novom vrstom autoriteta škole i učitelja. Bilo je jasno da su interesi škole i učenika, škole i roditelja isti. Učitelj je bio partizan, često u uniformi i s oružjem, pa mu je i to davalo autoritet.

Novi tip discipline rada stvarao se i tako što je učitelj zapošljavao djecu i tako ih aktivirao i osamostaljiavao. Učenici su donosili u školu različite predmete, od dijelova namještaja do olovke i bilo kakvog papira. Izrađivali su nastavna sredstva zajedno s učiteljem. Svaki učenik mogao je da pita učitelja ili učiteljicu ako ga je nešto posebno interesiralo ili nije nešto dobro shvatio. Pionirska organizacija, đачka samouprava u obliku komisija i savjeta učenika, kritika i samokritika zadovoljavale su dječju potrebu za samostalnošću. Novi način obraćanja sa »druže...«, »drugarice...« davao je i formalni pečat novim odnosima u školi. Često izvođenje nastave u prirodi također je pridonosilo jačanju takvih odnosa.

Učenici su znali da je škola dio fronta i da u njoj svi imaju svoj borbeni zadatak, pa i učitelj. Vidjeli su ga kako izvan škole radi s odraslima, uči ih pismenosti, pomaže NO odboru i vojsci, pa su ga doživljavali prisno — kao svoga. Nisu ga osjećali kao stranca ni nadređenog.

Naravno da nisu svugdje odnosi bili tako idealni, ali je uvijek bilo više ili manje elemenata tih odnosa u razvoju. Tome su pridonosile i prilike. Zajednička opasnost povezivala je učitelja i učenike, osobito u blizini neprijateljskih uporišta iz kojih su često upadali u partizansko selo i činili nedjela i zločine, i u školi. Na primjer, partizanska škola u Jakovu, u kojoj su radili mladi učitelji Živko Pucarević i Borica Gavrić, bila je udaljena tri kilometra od sela u kojem su bile ustaše, sedam kilometara od drugog sela gdje su bili folkdojčeri i samo 30 kilometara od Beograda (6;256). U takvim prilikama selo, učitelj i učenici su imali razrađen sistem obavještavanja, uzbunjivanja i sakrivanja. Bili su dogovoreni znaci o dolasku neprijatelja i s koje strane i točno se znalo šta koji učenik treba da učini kako bi se zameli tragovi rada u školi, kamo se treba uputiti u sklonište dok ne prođe opasnost i kako treba opet školu dovesti u red kad neprijatelj ode.

Jasno je da u takvim prilikama učitelj nije mogao, da je i htio, zauzeti stav »ex cathedra« i tretirati učenike na stari način.

Učiteljeva moralna odgovornost pred selom za djecu bila je velika, a često je mogao i sam podnijeti teške posljedice prilikom neprijateljskih upada: da bude mučen, otjeran u logor ili ubijen. Zato su učenici i narod pomagali učitelju ili učiteljici da se izbavi iz teške opasnosti. Često su ih smještali u podzemnu bazu koju su pripremili za svoju porodicu i time se izlagali najgorim posljedicama ako baza bude otkrivena (6;173). Nije poznato da su ikad učenici odali učitelja, ni pod prijetnjom mučenja i smrti (na primjer u Prhovu, kad su fašisti htjeli jednog učenika strmoglaviti s tornja ako ne oda učitelja, 6;166).

Ako se tome doda da je partizanski učitelj radio i u veoma oskudnim pedagoškim uvjetima rada: u premaloj i neprikladnoj prostoriji za veliki broj učenika, u zgradi bez vrata i prozora, često bez ogreva, te da je morao s učenicima sam stvarati i održavati minimalne uvjete za nastavu i izrađivati nastavna sredstva, raditi s čestim prekidima, obično kao jedini učitelj ili učiteljica u školi, onda je jasno da je takav rad zahtijevao velike fizičke i psihičke napore i izuzetan etički angažman. Radio je i sa odraslima, kasno navečer, poslije svega ostaloga rada. Dramatičnost te situacije izrazito ilustrira ovaj primjer iz *Glasa Slavonije* od 9. novembra 1944. godine:

»Drugarica učiteljica drži prvo predavanje na tečaju, o rastavljanju riječi na slogove i slogova na glasove. Učenice sjede u polutama, jer luč je jedino svjetlo, i pažljivo slušaju. Mala sobica se sve više puni dimom, koji bocka oči. Drugarica koja drži luč često ga 'krijesi' da bolje gori. Iz usta joj se otkinu uzvik: »Ovako nikad nitko nije učio, ali borba je, mora se.«(7;130)

Još je teže bilo u zbjegovima, na primjer, u El-Shattu, gdje se nastava izvodila na pijesku pod šatorima na velikoj vrućini (10;226—240), ili prilikom prelaska slavonskog zbjega sa šest hiljada djece preko zamrznute Drave, pod vatrom, preko Mađarske u sjevernu Vojvodinu, ili poslije neprijateljskih ofenziva kad je trebalo ponovo okupiti djecu i u popaljenoj i razrušenoj školi nastaviti rad. U nekim krajevima (Istra, Makedonija, Kosovo) bilo je naročito teško, pa ipak su učitelji radili uz izuzetnu dovitljivost, napore i žrtve. Svaki opis jedne takve situacije ujedno je i opis etičke kušnje i naprezanja tog prosvjetnog radnika da ostane na visini i odgovori zahtjevima i očekivanjima svoje sredine i svoje savjesti.

No, partizanski učitelj nije bio sam, imao je organiziranu pomoć te iste sredine. Pomagali su mu svi, koliko su mogli i uz velike napore: Partija, antifašističke organizacije, NO odbori, vojne jedinice, kulturno-prosvjetni odbori i referenti (instruktori) za prosvjetu. Moralnu podršku, pored stručnog i političkog znanja, davali su mu kursevi i učiteljske konferencije, primao je pisana uputstva i partizansku štampu, bilo je i novih književnih dela (Istinite legende, Jama, Stojanka majka Knežpoljka i dr.) koja su ga etički uzdizala, a imao je i oslonac u javnom mnijenju u selu. Bilo je, svakako, ponegdje nerazumijevanja i nemara, učitelj

je ponekad na kratko vrijeme ostajao sam, ali najčešće i u težim prilikama imao je moralnu i stvarnu podršku društva u svom teškom i odgovornom radu.

8.

Etika partizanskog učitelja stvarala se i razvijala s razvojem narodnooslobodilačke borbe i bila je uslovljena u velikoj mjeri načinima i mogućnostima života i rada na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju. Činjenica da su partizanski učitelji radili »u pozadini« nije im olakšavala položaj. Njihova odgovornost za djecu koju su im roditelji povjerili bila je u takvim situacijama posebna i veća od odgovornosti ostalih pozadinskih radnika. Uslovi rada u školi, u velikoj oskudici svega što je bilo potrebno za nastavni rad, neograničenost i nestalnost radnog vremena, veća ili manja ugroženost od upada neprijatelja činili su rad partizanskih učitelja veoma teškim. Pa ipak su radili i postizavali uspjehe koji su bili mogući u onim prilikama i to zahvaljujući krajnjim naporima i snalaženju, ali i uz pomoć naroda, Partije, narodne vlasti i vojske. Snagu im je davala visoka politička svijest i partizanska etika. Mnogi partizanski učitelji izgubili su život braneći djecu i dijeleći s narodom iskušenja fašističkog terora.

Etika partizanskog učitelja kao sastavni dio i poseban slučaj etike našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije i isto tako odgajateljske etike najnaprednijih prosvjetnih radnika prošlosti, veliko je idejno bogatstvo, koje ne bi trebalo zaboraviti ili čuvati samo kao vrijednu uspomenu, nego oživiti i učiniti sastavnim dijelom profesionalnog obrazovanja i odgoja svih odgojno-obrazovnih kadrova za rad s djecom, omladinom i odraslima. Ona je za te kadrove i za naše društvo vrijednost od trajnog značenja, jedna od neprolaznih tekovina naše narodnooslobodilačke borbe, vrelo inspiracije za rad u svim uslovima koji bi nas mogli snaći i trajna životna potreba našeg samoupravnog društva.

LITERATURA

1. Aćimović, Radmila: Škola i revolucija — Srbija 1941—1945 (katalog). Beograd, Pedagoški muzej, 1964.
2. Ангеловски, Крсте: Првите македонски училишта во 1943. година. *Просветно дело*, Скопје, 1973, бр. 5—6.
3. Cerović, Ljubivoje; Pucarević, Živko; Gal, Đerđ: *Revolucionarna trajanja*. Novi Sad, Misao, 1981.
4. Čurić, Radoslav: *Prosvetna i kulturna aktivnost tokom narodnooslobodilačkog rata u Vojvodini*. Novi Sad, Matica srpska, 1969.
5. *Etika socijalističkog samoupravljanja*. Beograd, Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, 1980.
6. Jovanović, Olga; Franković, Nevenka; Mihajlović, Joca: *Prilozi izučavanju vaspitanja i obrazovanja u NOB i revoluciji Vojvodine*. Novi Sad, Misao, 1981.

7. Lipovac, Milan: *Školstvo i prosvjetno kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije*, Zagreb, Školske novine, 1981.
8. *NOB i revolucija nepresušni izvori sadržaja za vaspitanje i obrazovanje mlade generacije*. Novi Sad, Zavod za unapređenje opšteg i stručnog obrazovanja, 1973.
9. Ogrizović, Mihajlo: *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*. Zagreb, Pedagoško-književni zbor, 1962.
10. Ogrizović, Mihajlo: *Razvitak školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske*. Zagreb, Pedagoško-književni zbor, 1975.
11. Ogrizović, Mihajlo: *Prosvjeta u narodnoj revoluciji*. Radovi Zavoda za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 12. Zagreb, 1978.
12. *Otrgnuti od zaborava*. Prosvjetni radnici Bosne i Hercegovine poginuli u narodnooslobodilačkom ratu. Sarajevo, Savez pedagoških društava BiH, 1983.
13. Pavlekić Živana »Seška«: *Putokaz*. Novi Sad, Savez udruženja boraca NOR SAP Vojvodine, 1974.
14. Pavlica, Dane: *Partizanske škole na Papuku*. Zagreb, Školske novine, 1981.
15. Pavlica, Dane (ured.): *Partizanski učitelji Slavonije* (Prvi susret na Zvečevu). Zagreb, Školske novine, 1982.
16. Pavlič, Slavica; Smolej, Viktor: *Partizansko školstvo na Slovenskem*. Ljubljana, Založba »Borec«, 1981.
17. Petković, Đokica: *Partizanske škole u Srbiji. Nastava i vaspitanje*, Beograd, 1981, br. 1.
18. *Savremene koncepcije i perspektive obrazovanja nastavnika* (zbornik radova). Novi Sad, Pedagoški zavod Vojvodine, 1979.
19. Тодоровски, Миле: *Просветните работници од Македонија во отпорот против фашизмот. Просветно дело*, Скопје, 1967, бр. 5—6.
20. *Učesnici i svedoci*. Zbornik sećanja o delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije do 1941. godine. Knjiga I i II. Beograd, Društvo za izučavanje delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije, 1974.
21. Zaninović, Mate: *Kulturno-prosvjetni rad u NOB-u*. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, 1968.
22. *Za slobodu*. Učitelji, nastavnici i profesori Hrvatske poginuli u narodnooslobodilačkom ratu. Zagreb, Udruženje učitelja, nastavnika i profesora Hrvatske, 1955.
23. Vuković, Rade: *Napredni učiteljski pokret između dva rata*. Beograd, Pedagoški muzej, 1967.

DRAGUTIN FRANKOVIĆ

THE ETHICS OF THE PARTISAN TEACHER

Partisan teachers taught in elementary schools on liberated and semi-liberated territories during the National Liberation War in Yugoslavia, from 1941 to 1945. The author presents and analyses their moral philosophy and the work they carried on under very difficult circumstances, manifesting a high ethical conscience and moral strength. The author gives proof for the concept that the ethics of the partisan teacher is a specific form of partisan ethics, possessing essential aspects of the ethics of the teaching profession, due to the nature and subject of their work. The author's second concept is that the ethics of the partisan teacher is an outgrowth of the ethics of progre-

ssive teachers members of the Communist Party, who, headed by the Communist Party of Yugoslavia, lead a struggle for a new society and new school in Yugoslavia up to 1941. Most of these young pre-war teachers, members of the Communist Party, took part in the National Liberation War and struggle and sacrificed their lives as proof of the fact that the moral philosophy of the partisan teacher, accepted by other teachers in the National Liberation War, was a great moral force and even today one of the valuable heritages of that struggle.

